

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך כט, תשל"ח

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

תוספת מלים

(המשך)

הַגִּיגָה, הַגִּיגָה, מחשבה.

"ולא נוקמה לעפעפעי נשפת מְהִפִּיק לָךְ הַגִּיגָתִי" (מיוחס

לרס"ג, "מלילה", קובץ IV-III, עמ' 181).

זולאי מפרש: "ר"ל שלא נתן [דוד] שינה לעיני בלילות מרוב תפילות ותשבחות" (האסכולה הפייטנית של ר' סעדיה גאון, עמ' קנ"ח).

ה ד ד, הַפְעִיל — נתן הד.

"מְקַצֵּב צָצְרִי זֶה דַּעַם שְׁחָר" (י"ל ביאלר, אשדות ימים,

עמ' 76).

הַדָּה — הד.

"וְכָל צִי צֵם וְהַרְמוֹן וְהִידָת אֶרֶץ צִלְצִלִים" (מיוחס

לרס"ג, "מלילה", קובץ IV-III, עמ' 180).

זולאי מפרש: "... וְהִידָת, כִּנּוּר צוּרֵת נִקְבָּה (בנסמך) של הַד (האסכולה הפייטנית של ר' סעדיה גאון, עמ' קנ"ז).

הַדָּף — דחיפה.

"וְכָל הַדָּף אֶשְׁרֵ-לוֹ אֶל אֶפְלָזָה / אֶדִיר אֶל הוּא" (א"צ

גרינברג, רחובות הנהר, עמ' ש"י).

כנעני מציין: לע"ח.

הֵן, פִּיעֵל — חִיִּיב (מִן הֵן).

"אבל היא מֵהֵיִינֵת ומאשרת את האני שבזיקה של
אמת" (מ' בופר, "במשבר הרוח", לט).

הֵן, בִּרְפִּים.

"מצות הֵיִנִין" (ר' אהרן בעל "המבחר", פי"ט).
פנעני מציין את ס' יזהר.

הַמְלֵט — השתמטות.

"דרך בני האדם לומר כמו אלו הדברים על צד הֵמֵלֵט
מהמחלים פניהם" (רלב"ג, פ' חיי שרה, ד"ה "גר ותושב").
אבן-שושן מצטט במשמעות הינצלות, הצלה (רלב"ג, משלי טז, לב).
[ואולי יש לקרוא: הַמְלֵט; ואין כאן חידוש צורה. — מ"מ.]

הָמָס — דבר נמס (עפ"י יש' ס"ד, א).

"וְלֵב נָמָס בְּלֵב חָמָס וְהָמָס" (ר"ן, בקשה, "בצרוץ", פרך
כו, חוב' ח', עמ' 250).

במילון בן-יהודה מובאות במשמעות שם-הפעולה, ובמילון אבן-שושן
מובאה מיוזרה, שהשתמש במלה במשמעות עץ יבש.

הַפְגָה — ביטול.

"דלא שייך הפגת טעם גבי שתייה... ולא קאמר טעם
משום הפגה" (ספר אמרכל על הלכות פסח, עמ' כח,
הוצאת היגר).

פנעני מביא מפתכי שלונסקי; במילון אבן-שושן לא צוין המקור.

הפצצה — זמרה, מל' "פצחו רנה" (ישע' יד, ז).
"ונקשיב בביתו בַּהֶפְקָה וְכִּהְפָּצְתָּה" (קליר, "סיני", פרך
ל', חוב' א-ב, עמ' נד).

הציצה — מנוחה, קבר.
"מקום הציצותו של עזר בן יהושע מאמאוס, שלום,
שלום" (כתובות עבריות-ארמיות שבבית הקברות שפיפו, "ספר
היישוב" פרך ראשון, ח"א, בעריכת שמואל קליין, עמ' 80;
ירושלים, תרצ"ט).
משה זיידל גורס הציצה, "לשוננו" כב, 182; וקליין מנקד הציצה. מ'
שנפה מתרגם "מנוחתו" (שם).

הציצה — חרחור ריב, מן נצה.
"סָרָה קִנְיָה וְהִצִּיחָה" (ר' שמואל בירבי הושענא, חי
בסוף המאה העשירית, "הארץ" 21/4/50).

הָרִוּת — תכונת ההרים.
"פשט מרחקים להם עם הררות וזכות פנים" (אהרן
צייטלין, "מאזנים", פרך יח, חוב' ה-ו ניסן-אייר, תשכ"ד, עמ'
394).

באחד המכתבים אליי הסביר לי המשורר, שפונתו הייתה לגן הפחול
של ההרים הנראים מרחוק. גם יהודה קרני השתמש במלה זו בשירו
"ארבעתם", ושם פירושה גבורה של הרים.

הַשָּׂאָה, שה"פ מן נשא, הפעיל — נישואין.

"וכן במכירתה ובהשאתה לבעל" (מספר המצוות
לבנימין הנהאונדל, ליקוטי קדמוניות, עמ' 180).

התפנעות — פניעה.

"פי הנה רוב הנשים להתפנעותן והשתעבדותן אל
האנשים לא ידעו ולא הבינו דרכי לשון הקודש" (ר' יחיאל
מאנוסקריווי בהקדמה לספר "חכמת נשים"; M.G.W.J. שנה
47, עמ' 179).

התנאורות — הרצון להיות עם הנאורים.

"ובהתנאורות נפשה חפצה" ("לגה הירח", שנה ג',
תר"ם, חוב' ב', עמ' 27).

ותיקה — ותיקות.

"בנצד וכן ותיקה יחנו" (פיוטי יניי, עמ' קעא).

"פך בתנ"ך!" *

"יש לנו אב זקן", זה המקרא ולשוננו, שכל ילד וכל לומד אמוץ עליה למן תחילת לימודיו, אלא שמטעמים שונים יש שאנו שוכחים אותה ומתעלמים ממנה, אם ממינוט ידיעה, ואם מלהיטות מופרות אחר דרכי לשון אחרות, בין שזו "לשון חכמים" — חכמים ממש או "חכמים" בעיניהם — ובין שזו חדשנות יתרה ודחיית ישן מפני חדש.

וחבל על כך. עדיין יש לנו ללמוד הרבה מלשון המקרא, הן באוצר המלים, הן בדרכי הצירופים. אם באה התורה ולא פעם אחת "דיברה כלשון בני אדם", קל וחומר בני אדם, שיש להם לדבר לפעמים כלשון התורה.

חכם הלשון יצחק אבינרי ז"ל, שהלך לעולמו לפני שנה¹, אחר שהוריש לנו חיבורים גדולים בכמותם ובתוכנם, הניח לנו ברכה נוספת, ספר קטן וצנוע (126 עמודים), שמסרו לדפוס כחודשיים לפני פטירתו, ובו פארבע מאות ערכים בתחומים ובנושאים השונים של הלשון שבפינו.

"פך בתנ"ך!" (עם סימן קריאה) — זה שם הספר. ושלא כרוב ספרי המחבר ז"ל, שהם מיועדים למי שעיסוקם בלשון —

* יצחק אבינרי, פך בתנ"ך!, אוצר מלים וביטויים נשכחים, הראויים לשוב לתחייה בלשוננו. הוצאת "קרית ספר" בע"מ, ירושלים, תשל"ח.

1. ט"ז באלול תשל"ז.

ספר זה מיועד לפול ושוה לכל נפש. הוא קל ונעים לקריאה. אין בו מן הקפדנות של מדקדק, ולא הלכה פסוקה של מורה הנוראה.

מטרת הספר, כפי שהגדירה אבינרי בהקדמתו, היא להשיב על השאלה: "מה היה העברי אומר בתקופת המקרא?". ולדעתו, "רוב הערכים משמשים גם תשובה לשאלה: מה עלינו לומר כיום?".

אין הוא בא לומר, שכל מלה שבמקרא עשויה לשוב לתחייה ולהיות שגורה בפינו; אבל ידיעת המלה שבמקרא ודרך הצירוף שבמקרא עשויה לרענן את לשוננו ולהשיב לתוכה רוח חיים נוספת, רוח חן וחסד. הספר מרענן את זכר התנ"ך והמצוי באוצר לשונו. הוא מעלה על הדעת — בכל ערך וערך — שמא יש מקום להחיות מלה או מושג שזנחנו; ואם אינו עניין למשמעו או לשימושו המקורי — שמא ניתן ליתנו עניין למקום אחר. ועוד: פן ואולי ושמא המצוי בתנ"ך עדיף באמת ממה ששגור בפינו ובכתבנו.

החומר הרב והמעניין ערוך בערכים קצרים ומחולק מדורים מדורים, כגון "בתנ"ך מלה אחרת", ובו מלים חדשות וגם ישנות שדחו מלים שבתנ"ך. כגון: "אמתלה", שבאה במקום תואנה שבמקרא; "סמרטוט", שבא במקום סתבה; "בחורה" (בת זוגו של "בחור" התנ"כי), שבאה במקום עלמה; "גיבוי" — משען, משענה; "גנאי" — דופי; "דרס" — רמס; "הסריח" — פאש, הבאיש; וכן צורות ומשקלים, כגון "אריג" במקום ארג התנ"כי; "התבייש" במקום בוש, התבושש, ועוד ועוד.

או המדור "זאת ועוד אחרת", ובו מלים מאוצר התנ"ך, השגורות בדיבורנו, אבל דחו את בנות-זוגן ונרדפותיהן, שאף הן בתנ"ך, ושראוי להחיות ולהשגיר גם את הזנוחות, כגון: אָפֶס (על ידי "אזל"), אֵיה, אֵי (על יד "איפה"), השליך, רָמָה (על יד "נרק"), מוֹדַע (על יד "מכר"), יגע, נלָאָה (על יד "עייף"), ועוד.

נעימה ומשעשעת היא הקריאה במדור המעניין "זאת לא זאת", ובו שורה ארוכה של מלות המקרא, השגורות בפינו, אבל לא במשמעיהן המקוריים, כגון: אָבֶר (פנף), אוֹת (ציון, סימן), אקדח (אבן יקרה), פָּז (שלל), ועוד. כל אלה נדחו משימושן במשמען המקראי, ומשמע אחר להן בפינו, ואין המחבר בא לחייב להחזיר כאן עטרות ליושנן, אלא רק להזכיר וללמד.

במדור אחר הוא מעלה מלים, שבלשון ימינו יש פנגדן ביטויים של שתיים ושלוש תיבות במקום אחת שבמקרא, כגון "מביט בעין רעה" במקום עוין המקראי, "קול קורא לעזרה" במקום שוֹעָה המקראי, "שאין לעמוד בפניו" במקום אלקום שבמקרא, שאמנם סברות שונות נאמרו בפירושו, אבל הוא נוח לשימוש במשמעות, שייחס לו רש"י ("אין ניצב לעומתו", משלי ללא).

ועוד מדור של "עברית במקום לועזית" ומדור של "פרפראות", וכולם עשויים ללמד, להזכיר ולהנחות.

ואף כללים בעיצוב הלשון פזורים כאן וכאן. כגון: "אין אתה יודע גורלה של מלה מוזנחת: אולי יבוא יום, והשעה תשחק

לה" (עמ' 77, ערך תבואה): "לא כל מה שיאה לתינוק יאה גם לגדול" (עמ' 110, ערך נתן נשיקה).
 סוף דבר: ספר נחמד ונעים, ואין המאֵלף חייב להיות משעמם ומכביד. את זאת הראה מחברנו כאן. יישר כוחו וידובבו שפתיו.

ע"א

על "שני ביטויים בסגנון העברית של ימי-הביניים"

("לשוננו לעם" רפד-רפה, אדר א-ב תשל"ח)

א. בעלת המאמר, אסתר גולדנברג, אומרת, ש"הביטוי מן הדין נתיישב בלשוננו, משום שקרוב הוא לביטוי חז"ל בדין . . . וחילופי מלות-יחס בעברית מצויים הרבה . . ." (עמ' 114). ייתכן שהצירוף מן הדין נתקיים בלשון ימינו, ולא נדחה כצירופי מן האחרים, משום שמן הדין כצורתה מצויה מאוד בספרות התלמוד וההלכה, ששגורים שם מאמרות כגון: דיו לבא מן הדין להיות כנדון; אין עונשין מן הדין. אמנם הוראת דין שם: היקש, קל וחומר, אבל אפשר שנתקיימה הצורה בשינוי משמעה.

ב. להתקשרות מלת-היחס אצל עם הביטוי מנוי וגמור יש להעיר, שאצל במשמע "לפי דעת, בעיני" נמצאת בשימוש קרוב מאוד כבר בתלמוד. במסכת יבמות קג ע"א (ובנוסח דומה גם נזיר כג ע"א, הוריות י ע"ב) כתוב: טובתן של רשעים רעה היא אצל צדיקים; ופירש"י שם: ששונאים הרשעים וקצה נפשם בהנאתן. אין ספק, שאצל בהוראה הנ"ל, הנפוצה בימי-הביניים, מושפעת מן ענף הערבית, אך שימוש זה נסמך גם על העברית הקודמת לזיקה לערבית. והוא הדין בשימושי לשון רבים, שהם לכאורה שאילות מערבית בלבד.